

ULUSLARARASI MÜSLÜMAN – HİRİSTİYAN DİYALOG
SEMPOZYUMU

II

“İSLAM VE HİRİSTİYAN KAYNAKLARINDA HZ. İSA”

YEŞİLKÖY 23-24 EYLÜL 2005

Sempozyumun yapıldığı yer:
Saint Etienne Misafirhanesi konferans salonu
Cümbüş sok., n.: 8,
34800 Yeşilköy – İstanbul
Tel.: 0212.573.85.54

İTALYA-ROMA VE MARMARA ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT
FAKÜLTESİ PROFESÖRLERİ
VE KAPÜSYEN RAHİPLERİNİN KATILIMI İLE DÜZENLENMİŞTİR

**İSLAM MİSTİK KAYNAKLARINDA HZ. İSA İLE İLGİLİ ANLATIMLAR:
İBN ARABİ, MEVLANA VE YUNUS EMRE ÖRNEĞİ**

DR. İSMAİL TAŞPINAR

M.Ü. İlahiyat Fakültesi

Dinler Tarihi Anabilim Dalı

24-25.09.2005, Yeşilköy

Uluslararası İslam-Hıristiyan Diyalog Sempozyumu

Giriş

Cibril hadisi olarak da bilinen hadis-i şerifte, dinin üç temel boyutu olan İman, İslam ve İhsan'dan bahsedilmektedir. Dinin bu şekilde üç boyutlu olarak takdimi, aynı zamanda İslam dininin temel ilmi disiplinlerine de işaret etmektedir. İman, kelim ilminin konusunu; İslam, fıkıh ilminin konusunu; İhsan ise, maneviyat ilmi olan tasavvuf ve ahlak ilminin konusunu teşkil etmiştir. Söz konusu hadis-i şerifte 'ihsan', 'Allah'ı görüyormuş gibi iş yapmaktır' şeklinde tarif edilmektedir. İşte tasavvuf, Allah'ı her an görüyormuş duygusunu taşıyarak hayatını tanzim eden ve yaşayan yüksek maneviyat ve ahlak sahibi insanlar yetiştirmeyi ve bunu araştırmayı kendine hedef edinmiş ilimdir. Tasavvufun yetiştirmeyi hedef edindiği ideal Müslüman tipi, 'insan-ı kamil' ile temsil edilir. Bu hedefe ulaşmak, yani insan-ı kamil olmak, çeşitli manevi mertebelerin katedilmesi ile gerçekleşmektedir ki, tasavvuf buna makamlar adını vermektedir. Sufinin, insan-ı kamil mertebesine doğru yol alırken uğrayacağı makamlardan biri de Hz. İsa'nın temsil ettiği makamdır.

Kur'an'da 'büyük peygamberler' (ülü'l-azm) arasında zikredilen Hz. İsa; hayatı, dini tebliğ edişi ve mucizeleri ile Kur'an'da kendisinden çeşitli vesilelerle bahsedilen peygamberlerdendir. Bununla beraber, Hz. İsa'yı diğer peygamberlerden ayıran önemli farklılıklar da mevcuttur. Onun, babasız dünyaya gelişi, ölülere diriltmesi gibi mucizeleri ile birlikte özellikle kendisinden Kur'an'da 'Kelime' ve 'Ruh' diye bahsedilmesi ve ölümünden sonra 'göğe yükseltilmesi' olayı; burada ele alınacak tasavvufi metinlerin müellifleri olan sufilerin dikkatini çekmiş ve kendi mistik paradigmalarını açıklamada özellikle başvurdukları konular olmuştur. Tasavvufi kaynakların Hz. İsa'ya dair naklettiği bilgiler ve onu sunuş tarzı, bu konuda genellikle polemik türü bir yaklaşım serdeden diğer İslami ilimlere ait kaynaklara nispetle büyük farklılıklar arz etmektedir. Yapısı gereği polemikten uzak bir yaklaşımı benimseyen sufizmin Hz. İsa ile ilgili çizdiği portre, İslam'ın Hz. İsa'ya

dair temel anlayışını yansıtmaması bakımından önemlidir. Bu konuda, özellikle Hz. Muhammed (s.a.v.)'in şu sözleri belirleyici olmuştur:

'Kim Allah'dan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna, İsa'nın da Allah'ın kulu ve elçisi, ayrıca 'ol' emriyle Meryem'e ilka ettiği ilahi bir rahmet olduğuna, cennet ve cehennem hak olduğuna inanırsa Allah onu amelinin derecesine göre cennete kor.'²⁴²

'Ben, dünya ve ahirette Meryem oğlu İsa'ya insanların en yakınıyım. Peygamberler, anaları ayrı, babaları bir olan kardeşlerdir. Peygamberlerin dinleri birdir. Aynı zamanda İsa ile aramızda başka bir peygamber de yoktur.'²⁴³

Kendisine bu ve benzeri hadisleri rehber edinen sufilere göre Hz. İsa, manevi mertebeleri kat etmiş mükemmel insan anlamındaki 'İnsan-ı Kamil'in önemli bir prototipi ve mükemmel bir öğreticidir. O, sufilerin kendilerine örnek aldığı gerçek sufidir. Bu nedenle, sufilerin kaleme aldığı şiirlerin hemen hemen tamamında kendisine atıfta bulunulan bir şahsiyettir.'²⁴⁴

Sufi perspektifine göre, dinler historiozofinde her peygamberin temsil ettiği bir yer ya da makam vardır. Sufilere göre, Hz. İsa'nın dinler historiozofisindeki yeri, kanunilik ya da şeriat dinini temsil eden Hz. Musa'dan sonra gelmekle, dinin diğer kanadını teşkil eden sevgi, aşk ve ruh boyutunu temsil etmektedir. Museviliğin ve İseviliğin her ikisinin birleştiği nokta ise, Hz. Muhammed'din (s.a.v.) getirdiği ve Muhammedilik olarak bilinen İslam'dır. Bu yönüyle mutasavvıflar ya da İslam mistikleri için, İslam'ın 'İsevi boyutunu' dile getirenler ya da temsil edenler denebilir. Sufilerdeki Hz. İsa'ya ilişkin bu yaklaşım, İslam'ın ruh, maneviyat ve ahlaki boyutunu dile getirecek konularını işlerken sık sık Hz. İsa figürünü kullanmaya itmiştir.'²⁴⁵

Bununla birlikte, Hz. İsa ile ilgili tasavvuf kaynaklarında dikkat çeken bir diğer nokta, bu anlatımların ya da kıssaların ne Yeni Ahid'i meydana getiren eserlerde ne de Yeni Ahid'in Apokrif metinlerinde rastlanmaktadır. Pek âlâ, bu anlatımların kaynağı nedir? Bu kaynaklar, doğu Hıristiyanları arasında yaygın olan rivayetler midir? Yoksa, kendi zihinlerinden ürettikleri fiktif hikâyeler midir? Son olarak; neden Müslüman sufiler böyle bir yola baş vurmuşlardır? Bütün bu sorular,

²⁴² *Et-Tac*, c.1, hadis no.: 30.

²⁴³ Buhari, *Tecrid-i Sarih*, hadis no.: 1436; Müslim, *Muhtasar Müslim*, hadis no.:618.

²⁴⁴ Javad Nurbakhsh, *Jesus in the Eyes of the Sufis*, London 1992, s.9-10.

²⁴⁵ Bu noktada, Yeni Ahid metinlerinde Hz. İsa'nın şeriatı kaldırmaya gelmediğini ifade etmesi ve Ferisilerin dinin ruhunu unutup, onu kanuna ya da şeriata indirgemeye çalışmalarına karşı çıkması ile, sufilerin bir bakıma İslam tarihi içerisinde dini literal şeriat ile özdeşleştiren ve dinin maneviyat ve ruh boyutunu ihmal eden 'kaba fakihlere' karşı çıkmaları arasında da bir benzerlik görmek mümkündür.

ayrı ayrı ele alınmayı ve araştırılmayı bekleyen konular olarak ortada durmaktadır. İslam'ın mistik kaynaklarında Hz. İsa konusu, çok geniş bir alan taramasını da beraberinde taşıyan, hem mültidisipliner hem de dinlerarası kaynak araştırmasını gerektiren uzun vadeli bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmanın, söz konusu problemlerden haberdar olduğu ve bu meseleleri bu çalışmanın sınırları içerisinde vuzuha kavuşturma gibi bir iddiasının olmadığı baştan belirtilmelidir. Bununla beraber, burada sunulacak olan örnekler, tasavvuf literatüründe Hz. İsa ile ilgili ana fikirlerin neler olduğuna dair önemli ipuçları verecektir. Bu çalışma, belli başlı üç meşhur mutasavvıf ve onların temel eserlerinden örneklerle sınırlı olacaktır.

Tasavvufi eserlerde Hz. İsa konusu, diğer İslami ilimlere (akaid, kelim, milel ve nihâl) nispetle düşünüldüğünde, polemikten oldukça uzak ele alınan,²⁴⁶ manevi ve ahlaki meziyetleri yüceltilerek uzun uzun anlatılan nadir figürlerden biridir. Hatta, Andreas D'Souza'nın da belirttiği gibi İbn Arabî'nin, Hz. İsa'dan 'Hatemü'l-evliya' yani 'Evliyaların Sonuncusu' olarak bahsetmesi dahi, İslam tasavvufunda Hz. İsa'nın mevkiini göstermesi bakımından önemlidir.²⁴⁷

Tasavvufî anlayışa göre insanın yeryüzüne gelişi, onun Tanrı'dan ayrı düşüşünün serüvenini oluşturur. Bu nedenle, insan Tanrı'ya yeniden ulaşmak için, bu dünyadan mümkün olduğu kadar uzak durmalıdır.²⁴⁸ İşte, müslüman mistik için Hz. İsa'nın göğe yükselişi, aslında ruhun bu dünyadan yükselişine tekabül eder. Hz. İsa'nın yükselişi, sufinin yegane gayesi olan 'aslına yeniden dönmenin' ve 'ruhu, bu

²⁴⁶ Burada özellikle 'oldukça' ifadesini kullanıyoruz. Zira, aynı zamanda tam bir müvahhid olan mutasavvıflar, gerektiğinde tevhid akidesinin üstünlüğünü açıklamak üzere teslisi eleştirdikleri vakidir. Mesela, Mevlana'nın Hıristiyan bir cerrah ile Hz. İsa'nın tanrılığı meselesini tartışmakta ve bu konuda ona akli delillerle cevap vermektedir. bkz.: Mevlana, *Fihi Mafih*, çev.: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul 1990, s.193-197. Burada, ayrıca, meşhur mutasavvıfların aynı zamanda reddiye eserlerinin de yazarları oldukları da hatırlatılmalıdır. Bu durum, onların tasavvuf ile kelim ilimlerinin ayrı sahalara hitap eden ilimler olduklarının farkında olduklarını da göstermektedir.

²⁴⁷ Andreas D'Souzas, 'Jesus in Ibn Arabi's *Fusus al-Hikam*', *Islamochristiana*, Roma 1982, c.8, s.185-200.

²⁴⁸ Söz konusu anlayış, Mevlana Celaleddin Rumi'nin *Mesnevi* adlı eserinin ilk mısralarında şu şekilde ifade edilmektedir: 'Dinle bu ney nasıl şikayet ediyor,/ ayrılıkları nasıl anlatıyor:/ Beni kamışlıktan kestiklerinden beri/ feryadımdan erkek, kadın.. herkes ağlayıp inledi./ Ayrılıktan parça parça olmuş,/ kalb isterim ki, iştihak derdini açayım./ Aslından uzak düşen kişi, yine vuslat zamanını arar.' Bkz.: Mevlâna, *Mesnevi*, çev. Veled İzbudak, İstanbul 1991, c.1, s.1.

geçici ve aldatıcı dünyanın kafesinden kurtararak Tanrı'ya dönülebileceğinin' en açık delilidir.²⁴⁹

Bu nedenle, her ne kadar diğer peygamberlerle ilgili çeşitli metinler kaleme alınmış olsa dahi, yukarıda işaret edilen Hz. İsa'ya ilişkin hususlar, sufilerin Hz. İsa'ya ayrı bir önem atfetmelerine neden olmuştur.

Bu çalışmada Hz. İsa'nın tasavvufî metinlerde nasıl ele alındığına dair üç farklı eser esas alınacaktır. Bu seçilen metinler, aynı zamanda tasavvuf literatüründe sıkça kullanılan iki farklı tarzda kaleme alınan eserlerdeki Hz. İsa anlatımlarını da genel olarak ortaya koyacaktır. Tasavvufî düşüncenin kendini ifade etmek için sık sık kullandığı bu iki tarzdan hareketle verilecek olan örneklerden biri, tasavvufî felsefesi de diyebileceğimiz tarzdır ve Hz. İsa'nın söz konusu felsefedeki mevkiini ortaya koyması bakımından önemlidir. Diğerisi ise, tasavvufî dilin geniş olarak kullandığı şiir ya da poetika tarzı ile oluşturulan ve tasavvuf poetikası da diyebileceğimiz tarzdaki eserlerdir.

Bu tarzlardan ilki, 'tasavvuf felsefesi' de diyebileceğimiz İbn Arabî'nin eserlerinde dile getirdiği ve özellikle Hz. İsa'nın 'yaratılışı ve *hatemü'l-evliya* oluşu ile ilgili görüşleri olacaktır.

İkinci tarz olan tasavvuf poetikasına ya da edebiyatına örnek olarak ise, meşhur iki Türk sufi-şairin şiirlerinden ve anlatımlarından örnekler verilecektir. Bu şairler, Mevlana ve Yunus Emre'dir. Gerçekten de, her iki sufi-şairin eserlerinde de Hz. İsa'ya dair ilginç pasajlar ve anlatımlar yer almaktadır. Burada, özellikle iki Türk sufi şairden örnek vermemiz, hem alanlarında meşhur olmaları hem de Türkler'in Hz. İsa hakkındaki düşüncelerini ve zihinlerindeki imajı vermesi bakımından önemli olacaktır.

Divan edebiyatı türünün mesnevi formuyla kaleme alınan ve yine bu isimle meşhur olan Mevlana Celaleddin Rumi'nin *Mesnevi*'sinde ve *Fihî Mafih* adlı eserinde anlatılan Hz. İsa figürü, bir önceki tarza nispetle, hitap ettiği kitle ve kullandığı dil bakımından nispeten basit kabul edilebilecek olsa bile, tasavvufî derinliğinden hiçbir şey kaybetmez. Bu anlatımda Hz. İsa, *Mesnevi*'nin genel paradigmasına uygun bir dil ile karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü örnek ise, sufi-şairlerden Yunus Emre'nin şiirlerinden hareketle ortaya konmaya çalışılacaktır.

Özellikle, Türk edebiyatının tasavvufla iç içe geçmiş bağlantısı düşünüldüğünde,²⁵⁰ Hz. İsa 'dünyaya gelişinden başlayarak sahip olduğu kendine has

²⁴⁹ Bu anlayış, Yunus Emre'ye ait bir tasavvufî şiirde '*İsa gibi dünya koyup, gökleri seyran eylerim*' şeklinde dile getirilmiştir.

beşeri vasıfları ve peygamberliğinin değişik yönleriyle ele alınmış büyük peygamberlerdendir. Edebi metinlerde İsi, İsâ, Mesih, Mesih-i Meryem, Mesih İbn Meryem, İbn Meryem, yetim-i dühter-i İmrân, rûhullah, rûh-ı mücerred, kelimetullah gibi adlarla anılan İsa, hakkında müstakil eserler yazıldığı gibi başta peygamber tarihleri olmak üzere birçok eserde de ele alınmıştır: hayat hikayesi, ana rahmine düşmesinden vefatına kadar gösterdiği mucizeler Kur'an, tefsir, hadis ve diğer mukaddes kitaplarla israiliyat ve nasraniyat²⁵¹ türü rivayetlerdeki bütün ayrıntılarıyla bu eserlerde anlatılmıştır.²⁵²

İlk iki formu temsil eden İbn Arabi ve Mevlana'nın eserlerinde Hz. İsa konusu ile ilgili çeşitli çalışmalar daha önce yapılmış olup, bu konuda bazı kaynaklara ulaşmak mümkündür. Bunlar içerisinde, özellikle her iki formu da kapsadığı için Dilaver Güner'in kaleme aldığı *Fususul-Hikem ve Mesnevi'de Peygamberlerin Öyküleri* (İnsan Yayınları, İstanbul 2002, s.229-250) adlı eser zikredilebilir. İbn Arabi'nin *Fususul-hikem* adlı eserinden hareketle Andreas D'Souza, 'Jesus in Ibn Arabi's 'Fusus al-Hikam'' (*Islamochristiana*, Roma 1982, c.8, s.185-200) adlı bir makale yazmıştır. İbn Arabi'de hatemü'l-evliya kavramı ve Hz. İsa'ya ilişkin yönü ile ilgili mukayeseli ve etraflı bilgi için Michel Chodkiewicz'in yazdığı *Le Sceau des Saints, Prophétie et Sainteté dans la Doctrine d'Ibn Arabi* (Paris 1986) adlı eseri önemli bir çalışmadır. Mesnevi'de bahsedilen dinlere ilişkin bir çalışma olan *Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Mesnevi'de Bahsedilen Dinler* (Konya, 2001) adlı eserde ise, Hıristiyanlık başlığı altında Hz. İsa'ya ilişkin kısımlar aktarılmaktadır. Eser, Galip Atasagun tarafından kaleme alınmıştır.

I

İbn Arabi (1164-1240) ve Hz. İsa: Özel Yaratılış ve Hatemü'l-Evliya

İbn Arabi'nin, Hz. İsa'ya özel bir önem verdiği, tasavvuf yolundaki ilk hocası olarak Hz. İsa'yı kabul edişinden de anlaşılmaktadır.²⁵³ İbn Arabi'nin temel

²⁵⁰ Türk edebiyatı ve tasavvuf ilişkisine dair Mahmut Erol Kılıç tarafından kaleme alınan *Sufî ve Poetika* (İstanbul 2005) adlı eser, bu konuyu ele alan önemli bir çalışmadır.

²⁵¹ 'İsrailiyat' kavramı, bir teknik terim olarak İslam kaynaklarındaki bazı konuların açıklanmasında Yahudi ve Hıristiyan kaynaklarından yapılan alıntılar ifade etmektedir. Bununla birlikte, Hıristiyan kaynaklarını belirtmesi bakımından burada 'nasraniyat' kavramının kullanılması daha uygun olacaktır.

²⁵² Türk edebiyatındaki Hz. İsa ile ilgili eserlere dair geniş malumat için bkz.: Mustafa Uzun, 'İsâ', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c.22, s.473-475.

²⁵³ İbn Arabi, *a.g.e.*, c.1, s.155; c.3, s.43, 341; c.4, s.77.

eserleri incelendiğinde, onun Hz. İsa'nın iki özelliği üzerinde durduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, Hz. İsa'nın yaratılışındaki özelliktir. Diğeri ise, İbn Arabi'nin özellikle *Fütuhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinde bahsettiği 'hatemü'l-evliya'lık makamı ve onun Hz. İsa ile ilişkilendirilmesidir. Burada, İbn Arabi'nin Hz. İsa ile ilgili ele aldığı bu iki özellik üzerinde durulacaktır.

1.1 Özel Yaratılış Sahibi Olarak Hz. İsa

İbn Arabi'nin, Hz. İsa ile ilgili en geniş malumatı verdiği yer şüphesiz, historiozofî türünde bir eser olan ve peygamberler tarihinin ezoterik/tasavvufî yorumu olan *Fususü'l-hikem* adlı eserindeki 'Fassı İsa' başlığını taşıyan kısımdır.

İbn Arabi, öncelikle, 'Fassı İsa' kısmında geliştireceği bütün fikirlerin temelini teşkil edecek olan Hz. İsa'nın yaratılışını üzerinde durmaktadır. Ona göre, Hz. İsa'ya atfedilen bütün olağanüstü özellikler ve mucizelerin tamamı, Hz. İsa'nın yaratılışı ya da dünyaya gelişi esnasındaki olağanüstüliklere bağlı şeylerdir. Bu durumun temelinde, bir beşer olan Hz. Meryem ile yakışıklı bir erkek kalıbında Cebrail'in üflemesi vardır. Öyle ki, Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya gebe kalışı esnasında hissettiği duyguların dahi Hz. İsa'nın mahiyetine tesiri olmuştur.²⁵⁴ Mesela, Hz. İsa'nın ölümleri diriltmesi, Cebrail ile olan irtibatı sayesinde. Zira Cibril, Ruh'tur. Ruh ile temas halindeki herşey dirilir. İşte bu nedenle, Hz. İsa'nın dokunduğu herşey dirilmektedir.

İbn Arabi, Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalışını ve bunun Hz. İsa'ya olan etkisini şu şekilde anlatır:

'Ruhu'l-emin olan Cebrail, normal bir insan suretinde görününce, Meryem onu kendisine yaklaşmak isteyen bir beşer zannetti. Hz. Meryem böyle bir işin uygun olmadığını bildiği için o adamın kendisine yaklaşmasını engellemesi, kendisini ondan kurtarması için Allah'a sığındı. O anda, Hz. Meryem'de Allah ile tam bir huzur hasıl oldu. Bu ise, manevî ruhtur. Eğer Cebrail, Hz. Meryem'e bu vakitte, bu halde iken üflemiş olsaydı, annesinin halet-i ruhiyesinden dolayı Hz. İsa, kimsenin kendisine bakamayacağı bir şekilde çirkin olarak doğardı. Ne zaman ki, Cebrail ona: 'Ben Rabbinin elçisiyim, sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için geldim' deyince, Hz. Meryem'in 'can sıkıntısı' (kabz) 'gönül ferahlığına' (bast) dönüştü, göğsü rahatladı. İşte Cebrail ona İsa'yı bu vakitte üfledi. Cibril, peygamberin ümmetine Allah'ın kelamını iletmediği gibi, Hz. Meryem'e Allah'ın 'kelimesi'ni nakletmiştir. Bu da şu ayette belirtilmiştir: '(İsa) Meryem'e (Cebrail'in) ilka ettiği (Allah'ın) kelimesi ve ondan bir ruhtur.' Hz. Meryem'de şehvet yayıldı. İsa'nın bedeni Meryem'den gelen gerçek sudan ve Cibril'den gelen ve üflemenin

²⁵⁴ Dilaver Güre, *Fususü'l-hikem ve Mesnevi'de Peygamberlerin Öyküleri*, İstanbul 2002, s.232.

neminde yayılmış olan mevhum sudan yaratılmıştır; zira canlı bir cismin üfleminde, su unsurları taşıdığı için nem bulunur. İsa'nın cismi gerçek ve mevhum sudan yaratılmıştır. Hz. İsa, annesinin (bir beşer olması) ve Cibril'in de bir beşer suretine bürünmesinden dolayı –ki, insan nev'i ancak mutad olan bu hüküm üzerine dünyaya gelebilir- bir beşer suretinde dünyaya gelmiştir.²⁵⁵

Hız. İsa'nın ölüleri diriltmesinin sebebi ile ilgili olarak İbn Arabi şunları belirtmektedir:

'Hız. İsa'nın ölüleri diriltmesi ve körlerin gözünü açması Cibril'in beşer suretinde üfleminde kaynaklanır. İsa a.s., ölüleri beşer suretinde diriltiyor idi. Eğer Cibril beşer suretinde gelme de, başka bir surette, maddi unsurlardan mürekkep herhangi bir hayvan, bitki ya da cansız bir madde suretinde gelseydi, Hz. İsa bu surete bürünmedikçe ve o surette görünmedikçe diriltmeyi gerçekleştiremezdi. Eğer Cibril maddi unsurlardan mürekkep olmayan nurani suretinde gelecek olsaydı –ki, kendi tabiatının, yaratılışının dışına çıkamaz- Hz. İsa, annesi cihetinden beşer suretindeki maddi haliyle değil, ancak bu nurani surette zuhuru halinde diriltebilirdi.²⁵⁶

İbn Arabi'nin bu açıklamalarına göre, Hz. İsa'nın bir beşer olarak ölüyü diriltebilmesi, Ruh olan Cebrail'in Hz. Meryem'e üflemini beşer suretinde yapmış olmasıdır. Buradan hareketle İbn Arabi, 'Allah'ın İsa'ya hulul' ettiği şeklindeki inançların kaynağının da bu olduğunu belirtir:

'Bu sebeple, bazıları Hz. İsa hakkında hulûle, ölüleri diriltmesi sebebiyle onun Allah olduğu inancına zâhîp oldular. Bundan dolayı da onlar küfre yani setr'e nispet edildiler. Zira, onlar ölüyü diriltten Allah'ı İsa'nın beşeri sûretinde setrettiler, örttüler.'²⁵⁷

İbn Arabi, insanların Hz. İsa konusunda üç gruba ayrıldıklarını belirtir:

'İsa'nın mahiyeti hakkında insanlar arasında ihtilaf vaki olmuştur. Beşeri, insani yönünden bakanlar 'o Meryem'in oğludur' derler;²⁵⁸ beşeri suretteki görüntüsü cihetinden bakanlar, onu Cibril'e nispet ederler; ve ölüyü diriltmesinden dolayı onda zuhur eden (kudret) cihetinden ona bakanlar da onu ruhi yönden Allah'a nispet ederler ve ona 'Ruhullah' derler. Çünkü üflenen kişide hayat onun (ilahi ruhun) vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Bu sebeple o, bazen Hak, bazen melek ve bazen de insani beşeri bir varlık olarak vehmedilir: herkesin nazarında galip olan görüşe göre (bir hüküm) oluşur: Hz. İsa 'Kelimetullah'tır, 'Ruhullah'tır ve 'abdullah'tır. Burada, suretteki görüntüsü itibarıyla başka hiçbir insanda olmayan bir durum söz konusudur. Zira, her insan tabii olarak suretteki babasına nispet edilir; yoksa insan

²⁵⁵ Dilaver Gürer, *a.g.e.*, s.232.

²⁵⁶ Dilaver Gürer, *a.g.e.*, s.233.

²⁵⁷ Dilaver Gürer, *a.g.e.*, s.234.

²⁵⁸ Burada, İbn Arabi'nin Hz. Meryem'i teotokos olarak niteleyenlerle aynı düşündüğü anlaşılmalıdır. Zira, böyle bir anlayış, Yaratıcı ile yaratılan arasında kesin ayırım yapan İslam akaidine bütünüyle ters bir durumdur.

suretine ruhunu üfleyene [yani Allah'a] nispet edilmez. Bu özellik hissi surette ruhunu üfleyene değil. Allah Teala 'Onu şekillendirdiğimde' ayetinde buyurduğu gibi, insan cismini şekillendirdiği zaman ona ruhundan üflemiş ve insanın oluşmasındaki ruhu kendine nispet etmiştir. Hz. İsa'da ise, durum böyle değildir; zira, onun cisminin ve beşeri suretinin oluşması [Cebrail'in Meryem'e ilka ettiği] ruhi üfleme yoluyla gerçekleşmiştir. Ondan gayrısının [yani, diğer insanların] durumu ise, burada zikrettiğimiz gibi değildir.²⁵⁹

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi İbn Arabi, Hz. İsa'ya ilişkin tasavvufi görüşlerini belirtirken, onun özel bir yaratılışla yaratıldığını kabul etmekte ancak, onun bu özelliğinin onun bir 'mahluk' olduğunun göz ardı edilmesine bir gerekçe teşkil edemeyeceğine dikkat çekmektedir.

1.2 Hatemü'l-Evliya Olarak Hz. İsa

İbn Arabi'nin tasavvuf felsefesinin temel kavramlarından biri olan 'İnsan-ı Kamil' kavramı, Hz. İsa ile ilgili spekülasyonlarının da temelini teşkil etmektedir. Buna göre, daha önce de işaret edildiği ve Andreas D'Souza'nın da belirttiği gibi,²⁶⁰ sufilere Magister Maximus'u (*eş-Şeyhü'l-Ekber*) olan İbn Arabi, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinde Hz. İsa'yı (İbn Arabi'nin kendisinin de paylaştığı) 'Hatemü'l-evliya' yani 'Evliyaların Sonuncusu' olarak nitelemektedir.²⁶¹ Tasavvufi eserlerde bir kavram olarak *hatemü'l-velaye* ya da *hatmü'l-velaye*'yi ilk kullanan sufi, Hakim Tirmizi'dir. Hakim Tirmizi'nin ortaya koyduğu bu kavram, İbn Arabi tarafından geliştirilmiş ve Hz. İsa'yı da içine alacak şekilde yeni bir anlama kavuşmuştur.²⁶²

²⁵⁹ İbn Arabi, *Fususü'l-hikem*, s.141-142.

²⁶⁰ Andreas D'Souzas, *a.g.m.*, c.8, s.185-200.

²⁶¹ İbn Arabi, *el-Fütuhâtü'l-Mekkiyye*, c.2, s.64. Tasavvuf literatüründe hatemü'l-evliya kavramı ve özellikle de İbn Arabi'nin Hz. İsa ile ilgili hatemü'l-evliya ismini kullanması ile ilgili geniş açıklama için bkz.: Michel Chodkiewicz, *Le Sceau des Saints, Prophétie et Sainteté dans la Doctrine d'Ibn Arabi*, Paris 1986.

²⁶² 'Hatemü'l-evliya' ya da 'hatmü'l-evliya' kavramını tasavvuf literatüründe ilk kez kullanan ve bunun tanımını yapan kişi, Hakim Tirmizi'dir (v. 898). '... Hakim et-Tirmizi'ye göre nasıl bir hâtemü'l-enbiya varsa bir de hâtemü'l-evliyâ vardır. Hâtemü'l-evliyâ sadece velilerin en sonuncusu değil aynı zamanda makamı en yüce, mertebesi en yüksek olanıdır; ondan daha mükemmel bir velî yoktur.' Hakim Tirmizi ve *hatmü'l-evliya* anlayışı ile ilgili olarak bkz.: Abdülfettah Abdullah Bereke, 'Hakim et-Tirmizi', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, c.15, s.196-199; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1991, s.211; Hermann Landolt, 'Walayah', *The Encyclopedia of Religion*, New York 1987, c.15, s.316-322; G.C. Anawati – Louis Gardet, *Mystique Musulmane*, Paris 1968, s.33.

İbn Arabi'ye göre, Allah'ın kendi hakikatlerini insanlara bildirmek üzere seçtiği iki tür insan vardır. Bunlardan biri nebilerdir, diğerleri ise velilerdir. Nebilerin iki yönü vardır. Bunlardan biri, halka dönük olan taraftır ki buna 'nübüvvet' denmektedir. Nebiler, Allah'dan aldıkları şer'i kuralları ve hakikatleri insanlara bildirmekle yükümlüdürler. Hz. Muhammed s.a.v. ile birlikte, insanlara bildirilecek olan şer'i hakikatler son bulunduğu için hem nebilerin sonuncusu hem de mührü olduğu anlamında O, 'hatemü'l-enbiya'dır. Ancak, nebilerin bir de Hakk ile yani Allah ile irtibatlarını kesintisiz devam ettirdikleri bir yön daha vardır ki, buna da 'velayet' yönü denmektedir. 'Velayet' ismi, Allah'ın sıfatı ile alakalı olduğu için, onun son bulması söz konusu olamaz. Hz. Muhammed s.a.v., kendi şahsında hem nübüvveti hem de velayeti birleştiren nebilerin sonuncusudur. Ancak, Allah ile irtibatı nübüvvetle olmayıp velayet ile olanlar devam etmektedir. Böylece, 'velayet' Hz. Muhammed'den (s.a.v.) sonra da devam etmektedir. Yalnız, bu velayetin de Hz. Muhammed s.a.v. ile irtibatı devam etmektedir. İbn Arabi'ye göre, 'velayet'in mührü' anlamındaki 'hatmü'l-velaye'yi ise, ahir zamanda gelecek olan Hz. İsa temsil etmektedir.²⁶³ Ancak, hatemü'l-velaye, iki şekilde tezahür eder. Bunlardan biri, 'velayet-i amme'dir ki bunu ahir zamanda gelecek olan Hz. İsa temsil etmektedir. Diğerisi ise, 'velayet-i hassa'dır ve bunu İbn Arabi'nin kendisi temsil etmektedir. Buna göre, İbn Arabi'den sonra gelecek olan büyük sufilerin tamamı bir şekilde İbn Arabi'nin mirasına tabidirler.²⁶⁴

İbn Arabi'nin, Hz. İsa'yı 'hatmü'l-velaye' olarak isimlendirmesi önemlidir. Ona göre, Hz. Muhammed'in getirdiği din olan 'muhammedi hakikatte', hem şeriatın kendisi ile temsil edildiği 'musevilik' hem de dinin ruhunun ve maneviyatının temsil edildiği 'isevilik' birleşmiş vaziyettir. Dinin şer'i yönü, Hz. Muhammed'in getirdiği Kur'an ile son bulmuştur. Ancak, Hz. Muhammed'in getirdiği dinin 'aşk' ve 'ruh' yönü devam etmektedir. Dinin bu yönü, Hz. Muhammed'den önce Hz. İsa ile temsil edildiği için, *hatmü'l-velaye* ya da *hatemü'l-evliya* Hz. İsa tarafından temsil edilmektedir. Ancak, Hz. İsa'daki bu temsil umumdur. Onun, Hz. Muhammed'in ümmetinden olan İbn Arabi'de temsil edilmesi ise hususidir. İbn Arabi'ye göre, Hz. İsa ahir zamanda gelecektir ve bu gelişinde Hz. Muhammed'in şeriatına tabi olacaktır. Bu nedenle İbn Arabi, kendisini 'hatemü'l-velaye el-hassa' olarak nitelemektedir. Buna göre, İbn Arabi'den sonra gelen velilerin ya da büyük sufilerin tamamı ilimlerini onunla irtibat halinde almaktadır.²⁶⁵

²⁶³ 'Hatemü'l-evliya'nın ahir zamanda geleceğine dair görüş, İbn Arabi'den önce Hakim Tirmizi tarafından belirtilmiştir. Detaylı açıklama için bkz.: Hermann Landolt, *a.g.m.*, c.15, s.322.

²⁶⁴ Hermann Landolt, *a.g.m.*, c.15, s.322; Muhyiddin İbn Arabi, *el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*, tahk. Osman Yahya, Mısır 1985, c.2, s.363.

²⁶⁵ Hakîm Tirmizî, *Hatmü'l-evliya* adlı eserinin dördüncü bölümünde tasavvufi mahiyette 157 soru sormuştur. Son derece önemli olan bu sorular üzerinde herkesin konuşamayacağını ve cevaplandırılmayacağını belirtmiş, soruları cevapsız

İbn Arabî, Hz. İsa'nın *hatemü'l-evliya* oluşu ve bunun nübüvvet ile irtibatına dair şu açıklamaları yapmaktadır:

'(Ey okuyucu!) Bil ki; 'nebi', meleğin kendisine Allah'dan vahiy getirdiği kimsedir. Bu vahiy, kendisinin uyması gereken bazı şer'i emirleri ihtiva etmektedir. Kendisinden başkasına bu şeriat ile gönderilmiş bir (nebi) ise, bu durumda o 'resul' ismini alır. Melek iki halde gelir: ya, şeriatî (nebinin) kalbine indirir; bu indiriliş farklı haller şeklinde gerçekleşebilir. Veya, dışarıdan bir cesede bürünmüş bir surette iner; bu durumda, ya vahiy kulağa indirilir ve onunla işitir, ya göze indirilir ve onunla görür: öyle ki, gördüğü anda onda hasıl olan şey ile işittiği anda onda hasıl olan şey aynıdır. Diğer duylara ilişkin durum da bu şekildedir. Bu kapı, Rasûlullah s.a.v. ile birlikte kapanmıştır. Artık hiç kimse, Muhammedi şeriatın neshettiği bir şeriat ile Allah'a ibadet edemez. İsa aleyhisselam da, nüzul ettiği (indiğinde) kesinlikle Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatî ile amel edecektir; ve o (yani İsa efendimiz) *hatemü'l-evliya*'dır. Hz. İsa, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şereflendirdiği bir kimsedir. Zira, Allah'ın velayetini –ki, velayeti mutlaktır– bir nebi, resul, mükerrem birisi ile velayet makamını mühürlemesi onun (Hz. Muhammed'in) vesilesiyle olmuştur.²⁶⁶

İbn Arabî, *Fütûhât* adlı eserinin bir başka yerinde ise, 'Ruhu Muhammedi'nin âlemdeki tezahürlerinden birisi olarak Hz. İsa'yı 'hatmü'l-velâyeti'l-âmm'e' yani 'umumi velayetin mührü' olarak takdim eder:

'Bu ruhu Muhammedi'nin âlemde tezahür ettiği çeşitli yerler (mezâhir) vardır. Onun en mükemmel surette tezahür ettiği yerler: Kutbü'z-zaman, Efrâd ve Hatmü'l-velâyeti'l-Muhammedi'dir (Muhammedi velayetin mührü). 'Umumi velayetin mührü' (*hatmü'l-velâyeti'l-âmmeti*) ise, Hz. İsa'dır (a.s.).²⁶⁷

Bütün bu açıklamalarda, İbn Arabî velayetin her halükarda Hz. Muhammed (s.a.v.) ile irtibatının olması gerektiği üzerinde vurgu yapmaktadır.

bırakmıştır. Ancak, İbn Arabî bu soruları cevaplandırmak için *el-Cevâbü'l-müstakim ammâ se'ele anhü et-Tirmizi el-Hakîm* adlı bir eser kaleme almıştır. İbn Arabî, ayrıca bu sorulara *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinde ayrıntılı bir şekilde cevaplandırmıştır (c.2, s.40-139). Bkz.: Abdülfettah Abdullah Bereke, *a.g.m.*, c.15, s.198. İbn Arabî'nin kendini 'hatemü'l-evliya' olarak nitelemesi, hakkında birtakım eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur. Ancak, İbn Arabî'den sonraki tasavvuf tarihi dikkatli bir şekilde izlenecek olursa, gerçekten İbn Arabî'den sonra onun kadar etkili başka bir sufi çıkmamıştır. Bu konudaki polemikler için bkz.: Michel Chodkiewicz, *Le Sceau des Saints, Prophétie et Sainteté dans la Doctrine d'Ibn Arabî*, Paris 1986.

²⁶⁶ Muhyiddin İbn Arabî, *a.g.e.*, c.2, s.356-357.

²⁶⁷ Muhyiddin İbn Arabî, *a.g.e.*, c.2, s.363.

II

Mevlana (1200-1273) ve Mesnevi Adlı Eserinde Hz. İsa

Mevlana Celaleddin Rumi, tasavvufi görüşünü ve öğretisini insanın bu dünyadaki faniliği, insanın bu aldatıcı dünyadan nasıl kurtarılacağı ve Tanrı'ya doğru yol almasının nasıl sağlanacağı üzerine kurmaktadır. Ona göre insan, bu dünyanın geçiciliğini fark etmemekle büyük bir gafletin içerisinde. Oysa, gerçek hayat bu alemden sonraki hayattır ve her şey ona göre bir anlam kazanmaktadır. Bu perspektiften hareket ederek çeşitli eserler kaleme alan Mevlana, Kur'an'daki kıssaları da bu çerçevede anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Ona göre, bu kıssalar gerçekte ruhun serencamını ve bu dünyada karşılaştığı durumları anlatan alegorik ifadelerdir. İsan-ı Kamil portresini bu şekilde ortaya koyan Mevlana, Hz. İsa ile ilgili kıssaları da bu minval üzere yorumlamaktadır. Hz. İsa'nın özellikle 'Ruh' olarak isimlendirilmiş olması, onu ruhun bu dünyadaki serüvenini anlatmada önemli bir unsur haline getirmektedir.

ı Bu çalışmada, Mevlana'nın iki temel eseri kabul edilen *Mesnevi*²⁶⁸ ve yer yer de *Fihî Mâfih*'den²⁶⁹ alıntılar yaparak, Mevlana'nın Hz. İsa ile ilgili anlatımlarından örnekler sunulacaktır.

Mevlana, *Mesnevi* adlı eserinin ilk mısralarında insanın bu dünyadaki durumunu, kamışlıktan koparılmanın acısı ile inleyen ve koparılmadan önceki durumunu özleyen kamışın durumuna benzeterek şöyle der:²⁷⁰

'Dinle bu ney nasıl şikayet ediyor,/ ayrılıkları nasıl anlatıyor:

Beni kamışlıktan kestiklerinden beri/feryadımdan erkek, kadın.. herkes ağlayıp inledi. Ayrılıktan parça parça olmuş,/ kalb isterim ki, iştiyak derdini açayım.

Aslından uzak düşen kişi, yine vuslat zamanını arar.²⁷¹

İnsanın bu 'durumu'na ilişkin temel bakışını ortaya koyan Mevlana'ya göre, her insanın içinde bu 'geldiği yere geri dönüşü arzu eden' bir İsa'sı vardır. İnsan bedenini Hz. Meryem'e benzeten Mevlana'ya göre her insanın bedeni, Meryem gibi içindeki bu İsa'yı doğurma sancısı içindedir:

²⁶⁸ Bu çalışmada kullanılacak olan *Mesnevi* tercümesi: Mevlâna, *Mesnevi*, çev.: Veled İzbudak, İstanbul 1991

²⁶⁹ Bu çalışmada kullanılacak olan *Fihî Mâfih* tercümesi için bkz.: Mevlâna, *Fihî Mâfih*, çev.: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul 1990.

²⁷⁰ Eski Mısır'da 'kamışlık', cennetin karşılığında kullanılmaktadır. Firavunlar dönemine ait Eski Mısır resimlerinde sarayda çalınan sesli çalgılardan ney önemli bir yer tutmaktadır. Ney ve Eski Mısır eskatolojisi ile ilgili açıklamalar için bkz.: İsmail Taşpınar, *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik'te Ahiret İnancı*, İstanbul 2003, s.41-45.

²⁷¹ Mevlâna, *Mesnevi*, çev.: Veled İzbudak, İstanbul 1991, c.1, s.1.

'Vücut da Meryem gibidir; her birimizin İsa'sı vardır. Bizde eğer o dert peyda olursa İsa'mız doğar; eğer dert olmazsa, İsa da o geldiği gizli yoldan tekrar kendi aslına döner. Biz de böylece ondan faydalanmaktan mahrum kalırız.'²⁷²

Mevlana'ya göre, Hz. İsa'nın beşikte konuşması da Hz. Meryem'in yalvarışı ve içindeki Allah aşkı 'derdini' taşıması nedeniyledir:

'İsa, daha genç bile olmadan beşikte, şeyhiz, piriz diye bağırdı.'²⁷³

'Meryem'in yalvarıştı, derde düşüştü ki o küçük çocuğu dile getirdi; konuşmaya başladı.'²⁷⁴

Mevlana, içinde kamil insan olma arzusu olan insanın içindeki bu çağrıya uyarak bir mürşide başvurmasını, Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğurmak için hurma fidanlığına gitmesine benzetir. Mevlana'ya göre, Allah'a ulaşmak isteyen kişinin mürşidin huzuruna gelmesi, ondaki 'ruh'u keşfetmesi ve açığa çıkarması istemesi nedeniyledir:

'Kul, bu istekle mahallene geldi; dert, Meryem'i hurma fidanının dibine çekti.'²⁷⁵

Mesnevi'nin başlıca üsluplarından biri de, didaktik olmasıdır. Mevlana, hedefindeki seyr-i süluk halindeki insana içinde bulunduğu ruh durumuna göre anlatacağı kıssalarla ibret alacağı dersler vermeyi amaçlar. Mesela, İbn Arabi gibi Mevlana da Hz. İsa'nın doğumuna ilişkin kıssayı anlatır; ancak, onun bunu anlatış maksadı 'başına gelen olayların hakikatini ve o olayların hakiki kaynağını göremeyenleri üstü kapalı ve ince bir üslup ile eleştirmektir.'²⁷⁶

Mevlana'nın Hz. İsa ile ilgili uzun uzun anlattığı kıssalardan bir diğeri ise, Yeni Ahid'deki 'dağdaki Vaaz'ı hatırlatan 'Hz. İsa'nın ahmaklardan dağa kaçışı' kıssasıdır. Bu kıssada, Hz. İsa'nın taşıdığı gücün herşeye tesir ettiği gösterdiği mucizeler birer birer sayılarak anlatılır. Ancak Hz. İsa, kendisinde taşıdığı gücün etkilemediği tek kişinin ona yol arkadaşı olan ve tek amacının kendisinin de Hz. İsa gibi insanları diriltme arzusunda olan 'ahmak insan' olduğunu söyler ve onun şerrinden dağa kaçtığını belirtir. Bu da, seyr-i süluk halindeki insana, herkesle dost olabileceği, ancak ahmak insanlardan mümkün olduğu kadar uzak durmasını tavsiye ettiği gibi; yine salike, mürşitten gereği gibi istifade edilmesi gerektiği ve sadece kendine lazım olan şeyleri ondan almaya bakmanın daha akıllıca olacağı hatırlatılır:

²⁷² Mevlâna, *Fihî Mâfih*, çev.: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, İstanbul 1990, s.34.

²⁷³ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevi Tercemesi ve Şerhi*, c.3, s.127.

²⁷⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, c.3, s.232.

²⁷⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, c.2, s.384.

²⁷⁶ Galip Atasagun, *Mevlana Celaleddin Rumi ve Mesnevi'de Bahsedilen Dinler*, Konya 2001, s.112-115; Dilaver Gürer, *a.g.e.*, s.243.

‘Ölünün bedenine okudum, üfürdüm, dirildi; hiçbir şey olmayana okudum, bir şey oldu.

Fakat, ahmağın gönlüne okudum, hem de sevgiyle, dileyerek yüzbinlerce kere okudum, bir dermanı olmadı.

İsa, ahmaklık dedi, Tanrı'nın kahrıdır; illetse, körlükse kahr değildir, belaya uğrayıştır.²⁷⁷

Diğer yandan; Mevlana'nın tasavvufi öğretilerine tabi olan dervişlerin, sema adı verilen zikri icra ettikleri yer ve semazenin zikir esnasındaki pozisyonu; Mevlana'nın kozmik alemi ve varlığı algılayışı ile yakından alakalıdır. Daire şeklindeki semahanenin ortasından geçen ve daireyi iki eşit parçaya bölen çizginin sağ kısmı, zahiri ve geçici alemi, Tanrı'dan insanlara ve bu dünyaya doğru inışı ve dünya alemini temsil ederken; semahanenin sol kısmı, gayb alemini ve bu dünyadan Tanrı'ya doğru gerçekleşen ruhi yükselişi sembolize eder. Buna göre Hz. İsa, peygamberler tarihi içerisinde son halkadan bir öncesini ve yükselişi sembolize eder denebilir.²⁷⁸ Mevlana, Hz. İsa'nın gökyüzüne çıkışı ile ilgili olarak, onun gök yüzüne çıkmakta acele davrandığını ve ‘ışığı götüren merdiveni görür görmez’ çıktığını belirtir. Böylece, salık olan kimsenin, insan-ı kamil olma yolculuğunda mümkün olduğu kadar erkenden yükselmek için çalışması gerektiğine dikkat çeker:

‘Meryem oğlu İsa, o ışığın merdivenini buldu da tez elden dördüncü kat göğün yücesine çıktı.’²⁷⁹

Mesnevi’de yer yer Hıristiyan inançlarına dair düşüncelerini de dile getiren Mevlana, bu konuda Kur’an’da zikredilen gökten yemek inmesi ve Hz. İsa’nın çarmıha gerilmesi hadiselerine ilişkin görüşlerini de belirtir.

Mevlana, Hz. İsa’dan gökten yemek getirmesini isteyen kimselerin, küstahlık ederek sofradan artanları aşırıdıklarından bahseder. İşte, böyle kimselerin küstahlıkları, hırs ve tamahları nedeniyle bir daha gökten yemek gelmediğini belirtir: ‘Sonra İsa şefaatt etti; Tanrı yine sofraya yolladı; tabak-tabak ganimetler gönderdi.

Küstahlar yine edebi terk ettiler, dilenciler gibi sofradan artanları aşırıdılar.

İsa onlara yalvardı; bu, boyuna gelir, yeryüzünden eksik olmaz;

Ulu bir kişinin sofrası başında, ona karşı kötü zanda bulunmak, harisliğe kalkınmak küfürdür dedi.

O rahmet kapısı, bu görmedik yoksul suratlıların tamahları, hırsları yüzünden yine kapandı onlara.²⁸⁰

Mevlana, Hz. İsa’nın çarmıha gerilme hadisesine ilişkin ise, bir kelam bilgini tavrıyla bu inancı reddetmektedir:

²⁷⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, c.3, s.186-187.

²⁷⁸ Gabriele Mandel, *Storia Del Sufismo*, Milano 2001, s.112-114.

²⁷⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, c.2, s.460.

²⁸⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *a.g.e.*, c.1, s.28-29.

'Hıristiyanların bilgisizliğine bak ki, asılmış Tanrı'dan meded umuyorlar.
Çünkü, onlarca Yahudiler, onu asmış, peki ona kim aman verecek.'

III

Yunus Emre'nin Şiirlerinde Hz. İsa

Meşhur bir Türk sufi-şair olan Yunus Emre'nin şiirleri, özellikle toplumun alt kesimini hedefleyerek yalın bir Türkçe ile kaleme alınmıştır.²⁸¹ Daha önce kendilerinden bahsedilen *Fusûs*, *Mesnevi* ve *Fihî Mafih* 'deki manevi zenginlikten hiçbir şey kaybetmeden aynı hakikatleri basit bir dil ile anlatan Yunus Emre, günümüzde dahi rahatça okunup anlaşılacak şiirleri ile tesirini hâlâ devam ettirmekte, ilahi formunda halk arasında tekrarlanan birçok ilahilerin de sahibidir.

Şiirlerinde ömrün bir gün tükeneceği ve hayatın geçiciliği üzerinde duran Yunus Emre, insanları her şeyin sahibi olan Allah'a kul olmaya çağırılmaktadır. Allah'a kulluğu ön planda tutan şair, insanı gerçekten sevmenin Allah'ı sevmekle olabileceğini; Allah sevgisinin ise, O'nun emirlerini riyasız bir şekilde yerine getirmekle mümkün olacağını söyler.

Şiirlerini bu temel yaklaşım üzerine kuran Yunus Emre, Hz. İsa ile ilgili örnekleri yine bu hakikatleri dile getirmek üzere bir figür olarak kullanır. Bununla beraber, Hz. İsa formu –*Mesnevi* ve *Fusûs*'a nispetle- Yunus Emre'nin şiirlerinde fazla yer almamaktadır.²⁸²

Yunus Emre Divanı'nda, Hz. İsa için 'İsa bin Meryem' ve 'Meryemoğlu İsa' terkipleri kullanılmaktadır. Hz. İsa'nın 'babasız yaratıldığı' ve 'ölüyü diriltirek' mucize gösterdiğine işaret edilmektedir:

'İsa oldum kudretten bahane bir avretten
İnayet oldı Hak'dan ölü dirgürüp geldüm.'²⁸³

İbn Arabi'deki yaratılış konusunda olduğu gibi, Yunus Emre için de Hz. İsa'nın 'ruh' oluşu önemlidir. Ona göre, Hz. İsa'nın 'saf ruh' olarak Meryem'e gelişi gibi,²⁸⁴ insan da Allah'ın huzuruna öyle çıkmalıdır:

²⁸¹ Yunus Emre'nin Türk tasavvuf şiirindeki yeri için bkz.: Mahmut Erol Kılıç, *Süfi ve Şiir*, İstanbul 2004, s.79-83.

²⁸² Yunus Emre'nin Divanı'ndaki Hz. İsa ile ilgili örnekler için bkz.: Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul 1997, c.1; Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Divanı, Tenkitli Metin*, İstanbul 1997, c.2.

²⁸³ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s.203

‘İsa ki Meryem’e varur şöyle varam ben ol Hakk’a
Fazlı yolunda ol Hakk’ın. âlemi handan eyleyem’²⁸⁵

Sufiye göre Hz. İsa’nın makamı, ‘nur’ makamıdır. Buna göre, sufinin makam-ı İsa’daki tecellisi de ‘nur’ olacaktır. Yunus Emre, buna şu sözleri ile işaret eder:

‘Nûr bana İsa oldu erenler dua kıldı
Niçe kezin toprakdan ben öri turup geldüm.’²⁸⁶

Hiz. Muhammed (s.a.v.)’in, miracı esnasında Hz. İsa’yı semanın dördüncü katında görmesi, sufi tasavvurunda yeni bir anlam kazanacaktır. Sufî, insan-ı kamil mertebesine doğru yükselirken üzerinden ‘benliğe’ ve nefsaniliğe ait her şeyi çıkarıp atmalıdır. Yunus Emre, seyr-i sülûk esnasında sâlikin üzerinde taşıyacağı en ufak bir benlik kırıntısının, bu yükselişinde onu Hz. İsa’nın üzerinde unuttuğu ‘yarım iğne’ nedeniyle dördüncü felekte kalması gibi yükselişine engel olacağına dikkat çeker:

‘İşitdün Meryemoğlı dostuna varuriken
Gör âhir yarım iğne İsa’yı yoldan kodı.’²⁸⁷
‘İsi yarım iğneyle yol bulmadı Hazrete
Benüm bunca dilekle ya kanda sıgar rahtum.’²⁸⁸

Yunus Emre, Hz. İsa’nın ‘mücerred hâli’ni ‘fevka’l-ulâ’ya liyakat kazanan dervişin manevi halini açıklamak için kullanır. Öyle ki, şayet bir kimse Hz. İsa gibi dünyevi lezzetlerden ve dünyaya bağlanmaktan kendini kurtarırsa, anında yüksek makamlara yükseltilir.

‘Tiz çıkarurlar fevka’l-ulâya
Bil İsa gibi dünya koyanı.’²⁸⁹

Hiz. İsa’nın ölümü diriltmesi mucizesi, sufi şairler için mürşid-i kâmilin prototipi olarak kullanılmasına neden olmuştur. Zira, mürşit de Hz. İsa gibi ‘uyuyan gönülleri uyandıran, canlı cenazelere hayat veren kişidir ve bu iksir, Hz. İsa’nın nefesinde mevcut olduğu gibi mürşide de vardır:

‘Ölü görse dirilür kalıbına cân gelür
Toprak’dan âvâz gelür İsa bin Meryem misin?’²⁹⁰

²⁸⁴ Burada ifadeler, ‘elkâhâ ilâ Meryem’e ve rûhun minh...’ ayeti ile birlikte düşünülmelidir.

²⁸⁵ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s.181.

²⁸⁶ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.1, (191/12), s.166; Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s.232.

²⁸⁷ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.1, (191/12), s.166; ; Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s. 372.

²⁸⁸ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s. 235.

²⁸⁹ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.1, (191/12), s.166; ; Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s. 354.

²⁹⁰ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.1, (191/12), s.167; Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s.267.

Sufiyyi kat kat mertebelere yükselten mürşid, bu işi yaparken hz. İsa gibi olmaktadır:

‘Mûsa peygamber ile bin bir kelime kıldum
İsa peygamber ile göklere çıkan benem.’²⁹¹

Yukarıda da işaret edildiği gibi, hz. İsa sufi-şair için seyr-i sülukta bir makamı temsil etmektedir. Aşağıda belirtilen ‘yüzbin İsa’ ifadesi, hz. İsa’nın haliyle hallenen sûfilerdir:

‘Yüz bin İsa’yilen Musa ışıkla sergerdan gezer
Aceblemen beni dahı ışk nihengi yutduğunu.’²⁹²

Nihayet, Yunus Emre’nin şiirlerinde hz. İsa, gönül ve aşk’ın kendisine benzetildiği bir unsurdur. Zira, nasıl ki hz. İsa tecride ulaşmışlığı temsil eden bir peygamber ise, aşk ve gönül de onun gibi mücerret kavramlardır:

‘Dirildür ölüyi İsa deminde
Geh olur Mûsî-i Ümrân-ı ışkdur.’²⁹³

‘Bir dem gelür İsa gibi ölmüşleri diri kılır
Bir dem gelür gümrahlayın yolunda sergerdan olur.’²⁹⁴

Hiz. İsa, sadece mucizeleri ile değil, temsil ettiği makam o kadar etkileyicidir ki, o makama erişip onun yüzünü gördükten sonra sufi, bir daha yüzünü ondan çevirememekte yani makamdan ayırlanamamaktadır:

‘İsa mısın Musa mısın ya Yusuf-ı Kenan mısın
Vallah ki canlar canısın senden yüzüm döndüremezem.’²⁹⁵

Sufi, bu dünyadaki her hayırlı işi kendisi ile aynileştirir. Bir bakıma kendisini, en azından hayırlı işlerin kendisi ile yapıldığı eşyalarla eş görmektedir. Öyle ki, sufi için hz. İsa’nın ağzındaki dua olmak da bu hayırlı işlerden biridir:

‘Deniz kenarında ova, kuyuda işleyen kova
İsa ağzında dua oluban ben işe geldüm.’²⁹⁶

Aslında, sufinin hem hz. İsa’yı hem de hz. Musa’yı ve onların makamını zikredişinin yegane maksadı, Allah’a ulaşmaktan başka bir şey değildir:

‘Musa’nun münacatı Tur Tağı’nda
İsa’nun göklerde seyranı sensin.’²⁹⁷

²⁹¹ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s.195.

²⁹² Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.1, (191/12), s.167; ; Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s. 400.

²⁹³ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s.105.

²⁹⁴ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s.68.

²⁹⁵ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s.233.

²⁹⁶ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s.237.

²⁹⁷ Mustafa Tatçı, *a.g.e.*, c.2, s.288.

